

רשות הטבע והגנים

שמורת טבע נחל מערות

בן אדם למקום
www.parks.org.il | *3639 | ƒ

ברוכים הבאים לנחל מערות אתר מורשת עולמית

שמורת טבע נחל מערות משתרעת משני צדי נחל מערות שבכרמל, לאורך יותר משני קילומטרים. נחל מערות מתחיל את דרכו באזור הכפר הדרוזי דליית אל-כרמל, נמשך מערבה ונשפך אל הים התיכון מדרום לקיבוץ נווה-ים. במדרונות הנחל נשמר חורש ים-תיכוני מפותח והוא בית גידול לבעלי חיים רבים.

לשמורה כמה מאפיינים ייחודיים:

- קבוצת מערות פרהיסטוריות, שבהן התגוררו בני אדם במשך כ-500 אלף שנים. תופעה זו של רציפות כה ארוכה של שימוש האדם באותן מערות, נדירה מאוד בעולם. בזכות התופעה הייחודית הזו ארגון אונסקו הכריז על המערות "אתר מורשת עולמית" בשנת 2012.
- מצוק שנוצר משונית חוף קדומה – המורכבת משרידי יצורים ימיים שבהם ניתן להבחין מאובנים בסלע – אשר התרוממה בעבר הגיאולוגי אל מעל לפני הים.

האתר הפרהיסטורי בנחל מערות אתר מורשת עולמית

האתר הפרהיסטורי בשמורת טבע נחל מערות הוכרז בשנת 2012 בידי ארגון אונסקו "אתר מורשת עולמית בעל ערך אוניברסאלי יוצא מן הכלל לחקר התפתחות האדם".

ההכרזה לא הייתה יוצאת לפועל ללא המועצה האזורית חוף הכרמל, המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת חיפה, רשות הטבע והגנים והוועד הישראלי לאונסקו, אשר פעלו במשך 4 שנים על הכנת המסמכים הנדרשים לכך.

תשעים שנות מחקר ארכיאולוגי בארבע המערות באתר (מערות התנור, הגמל, הנחל והגדי') חשפו רצף תרבותי נדיר המייצג כ-500,000 שנות התפתחות אנושית ושינויים באקלים ובסביבה. באתר נחשפו עדויות למהפכות תרבותיות חשובות ולתמורות באורחות החיים. נחל מערות הוא האתר היחיד בעולם שבו נמצאו שרידים הן של ניאנדרטלים והן של ראשוני בני האדם המודרניים בתקופה הפליאוליתית התיכונה (250,000-50,000 שנים לפני זמננו). שרידי הארכיטקטורה, הקבורות הרבות ומגוון הכלים ופריטי האמנות בני כ-10,000-15,000 שנה שנחשפו בכפר הנטופי של מערת הנחל, מהווים עדות למעבר מאורח חיים של ציידים-לקטים ליישובי קבע וחקלאות.

המערות מהוות אתר מפתח בקנה מידה עולמי לחקר האבולוציה התרבותית והביולוגית של בני האדם על רקע השינויים האקולוגיים; לחקר שונות ביולוגית, תולדות ההתיישבות באזור והשימוש במערות בתקופות ההיסטוריות, ולמחקר הארכיאולוגי והאנתרופולוגי הרב-תחומי.

אונסקו מכיזז על אתר מורשת עולמית אם הוא עומד באחד מהקריטריונים שנקבעו באמנת המורשת. נחל מערות הוכרז בזכות הקריטריונים האלה:

קריטריון 3 – האתר מבטא עדות ייחודית או יוצאת מן הכלל למסורת תרבותית שנכחדו.

קריטריון 5 – האתר מהווה דוגמה יוצאת דופן להתיישבות ולשימוש מסורתי בקרקע, המייצג תרבות או מעורבות של יד אדם עם הסביבה ובמיוחד אם מסורת זו מאוימת משינוי בלתי הפיך.

רשימת אתרי המורשת העולמית שהוכרזו בישראל	
1981	ירושלים – העיר העתיקה וחומותיה (הוגש בידי ירדן)
2001	מצדה
2001	עכו – העיר העתיקה
2003	העיר הלבנה של תל אביב – התנועה המודרנית
2005	התלים המקראיים – מגידו, חצור ובאר שבע
2005	דרך הבשמים וערי המדבר בנגב – חלוצה, ממשית, שבטה ועבדת
2008	האתרים הבהאים הקדושים בחיפה ובגליל המערבי
2012	אתרים של ההתפתחות האנושית בהר הכרמל: נחל מערות

מבקרים יקרים,

אנו מאחלים לכם הנאה מביקורכם בשמורה. שמירה על כללי ההתנהגות תבטיח ביקור נעים לכם ולבאים אחרים:

- לרשותכם חניון בכניסה לשמורה. האכילה מותרת בחניון בלבד. אין להכניס מזון לשמורה.
- המערות, שרידי האדם הקדמון, בעלי החיים והצמחים הם חלק מהשמורה — אל תוסיפו ואל תגרעו דבר.
- מסלולי הליכה הותקנו עבורכם. אין לסטות מהם.
- שמרו על הניקיון. את הפסולת השליכו לפח.
- אין להכניס לשמורה חיות מחמד, ובכלל זה כלבים.
- אין להבעיר אש (כולל עישון) בתחום השמורה.
- בימים גשומים ולאחריהם יש להיזהר מפני החלקה.
- השהייה בשמורה מותרת בשעות הפתיחה בלבד.

קבוצות חייבות לתאם את ביקורן מראש.

ניתן להזמין במרכז ההדרכה, בתיאום מראש, סיורים מודרכים בכרמל ובסביבתו.

פקחי השמורה ישמחו לסייע לכם ולהשיב על שאלותיכם.

שעות הפתיחה:
ימים א'-ה', שבת וחג: 08:00-16:00
בימי שישי ובערבי חג: 08:00-15:00
בעת הנהגת שעון קיץ נסגר האתר שעה אחת מאוחר יותר.
הכניסה לשמורה מותרת עד שעה אחת לפני שעת הסגירה.
טלפון השמורה ומרכז ההדרכה: 04-9841750/2
פקס: 04-9843144
דוא"ל: st.mearot@npa.org.il

<div></div>	<div>© רשות הטבע והגנים</div>
<div>כתיבה: יעקב שקוליניק;</div>	
<div>עדכון: פרוץ' מינה עברון, ד"ר ראובן ישורון וד"ר צביקה צוק;</div>	
<div>עריכה לשונית: נועה מוטרן; ייעוץ מקצועי: ענת זוהר;</div>	
<div>איור המפה: שלום קוולר; צילום השער: אסף צבר;</div>	
<div>צילומים: ארכיון רשות הטבע והגנים; נסים דרון;</div>	
<div>הפקה: עדי גרינבאום</div>	
<div>© רשות הטבע והגנים</div>	

מצוק נחל מערות, 1929 – לפני החפירות (באדיבות רשות העתיקות)

מערות האדם הקדמון בכרמל נחפרו לראשונה בשלהי שנות ה-20 של המאה ה-20 בידי משלחת אנגלית בראשות החוקרת דורותי גָאָרְד. בסוף שנות ה-60 חפרה במערת התנור משלחת ארכיאולוגים מארצות הברית, ומאו חופרים במקום ארכיאולוגים מאוניברסיטת חיפה.

בתוך המערה נשמר רצף של שכבות ארכיאולוגיות בעובי כ-25 מטרים. השכבות הללו אוצרות בתוכן שרידים המעידים על קיום האדם הקדמון במקום במשך כחצי מיליון שנים. החוקרים זיהו במערה שלוש תרבויות שונות של האדם הקדמון, המכונות התרבות האשליית, התרבות האשלו-יברודית והתרבות המוסטרית.

התרבות האֶשְׁלִית (על שם אתר אֶשְׁל שבצרפת שם הוגדרה לראשונה)

התרבות האשליית שייכת לתקופה הפליאוליתית התחתונה, והיא החלה בכרמל לפני כ-500 אלף שנה ונמשכה עד לפני כ-400 אלף שנה. טיפוס האדם שהתגורר במערה היה, ככל הנראה, הומו ארקטוס (האדם הזקוף). בני תרבות זו חיו בחבורות קטנות והתקיימו מציד ולקט. הכלי העיקרי ששימש אותם היה "אבן יד" – כלי אבן שסותת על שני פניו ושימש לציד, לקרצוף עורות, לקיצוץ ולחפירה.

שכבות המילוי במערה מכילות חול קוורץ שמקורו בחוף הים, עדות לכך שמפלס מי הים היה גבוה מזה של היום וקו החוף היה קרוב יותר למערה מקו החוף הנוכחי. הדבר נבע מהתחממות כדור הארץ באותה תקופה, שגרמה להפשרת הקרחונים בקטבים. מי הקרחונים המומסים הצטרפו למי הימים והאוקיינוסים והעלו את פני הים בכל כדור הארץ.

פארק הכרמל: הגן הלאומי ושמורת הטבע יוצרים רצף של שטחים ירוקים, הכולל יותר מ-100,000 דונם של שטח פתוח טבעי. הפארק כולל מסלולים לטיולי רכב, שבילים לטיולים רגליים, חינונים למנוחה ולפיקניק ונקודות תצפית לנף.

כרוב כריתי Brassica cretica – צמח רב-שנתי מעוצה בבסיסו הגדל במצוקים, ואחד מאבותיו הקדומים של כרוב היגיה.

הכרוב הכריתי התגלה בשנות השבעים בידי חווה להב ליד מערת הגדי בנחל מערות, וזהו המקום היחיד בארץ שבו גדל הכרוב. בנחל מערות נספרו רק כמה עשרות פריטים. פרוח מסוף פברואר עד אפריל.

התרבות האֶשְׁלוּ-יִבְרוּדִית (על שם האתר יברוד שבסוריה, שם הוגדרה לראשונה)

התרבות האשלו-יברודית התקיימה במשך כ-150,000 השנים שבאו אחרי התרבות האשליית. הכלי האופייני הוא מקרצף המסותת על נתז עבה. שכבות המילוי של המערה מתקופה זו מכילות גם הן חול קוורץ. מתקופה זו נתגלו ממצאים המעידים על כך שהאדם ניזון מציד יחמורים.

התרבות המוסְטָרִית (על שם אתר לָה-מוסְטָיָה שבצרפת, שם הוגדרה לראשונה)

התרבות המוסטרית שייכת כבר לתקופה הפליאוליתית התיכונה שהחלה לפני כ-250 אלף שנה ונמשכה כ-200 אלף שנה. האדם יצר אז כלי אבן כגון חוזים ומקרצפים שסותתו בעזרת "טכניקת לבלואה" – סיתות מכוון ושיטתי – המעיד על שיפור בכושר התכנון וביכולת הביצוע. המערה שימשה בסיס לחבורה בת 25-50 נפשות ואנשיה עסקו בציד בעלי החיים שהיו נפוצים באזור באותה תקופה, בעיקר יחמורים וצבאים. כמו כן נמצאו במערה עצמות של היפופוטם ומינים נכחדים של גמל וקרנף, שהיו חלק מהנוף הקדום של ארץ ישראל.

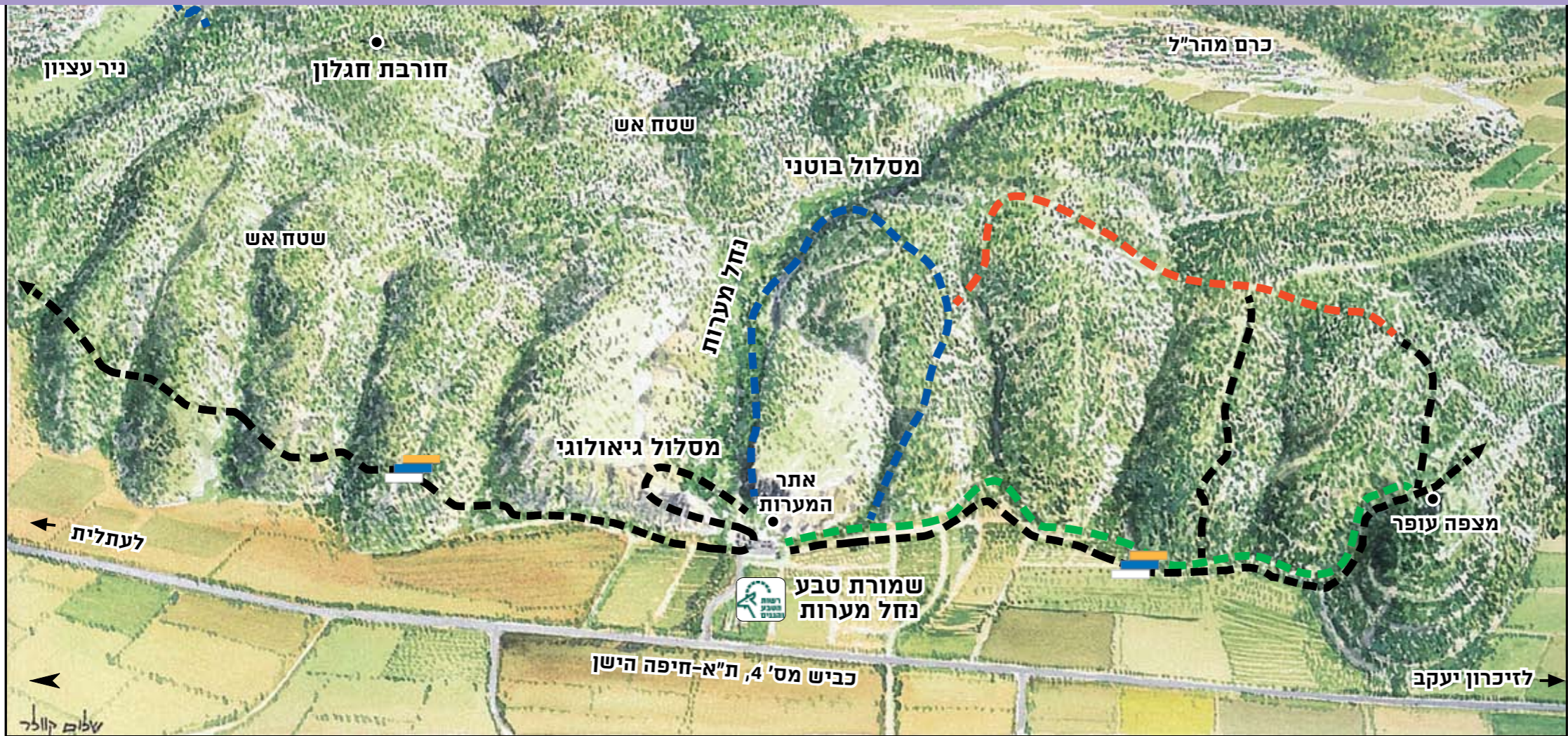
לקראת סוף תקופת התרבות המוסטרית התמוטטה חלק מתקרת המערה ונוצר בה חלל בדמות ארובה. על פי הממצאים משערים שחלל זה שימש מלכודת ליחמורים.

התגלית המפתיעה של התרבות המוסטרית בכרמל הראתה שהתקיימו כאן בעת ובעונה אחת שתי אוכלוסיות אדם, השונות בתכונותיהן הגופניות. במערות כבארה (ליד זיכרון יעקב) ובמערת התנור נמצאו שלדים אחדים השייכים לטיפוס האדם הניאנדרטלי, ואילו במערת הגדי, המזרחית ביותר במצוק, נמצאו שלדים שהוגדרו כאדם המודרני (הומו סאפיינס).

מצוק האצבע

מערת הנחל – מבט מתוך המערה

בתקופה זאת מערות הכרמל היו האתר הצפוני ביותר בעולם שאילו הגיע ההומו סאפיינס הקדום (שהתפתח מההומו ארקטוס באפריקה) והמקום הדרומי ביותר בעולם שאילו הגיע האדם הניאנדרטלי (שהתפתח מההומו ארקטוס באירו-אסיה). יחסי הגומלין בין שני טיפוס האדם האלה הן אחת השאלות המעניינות ביותר במחקר הפרהיסטורי העולמי.

מערת הגמל

לאחר המסע הארוך ב"מנהרת הזמן" של מערת התנור ממשיך השביל למרגלות מצוק זקוף, אל מערת הגמל. בקיר המצוק צומחים צמחי סלעים אופייניים כציפורן משולשל, טבורית נטויה, מציץ סורי וכן הכרוב הכריתי הנדיר. צמחי הסלעים הסתגלו לחיים בכיסי קרקע קטנים ובסדקי סלעים במצוקים.

למערת הגמל צורה המזכירה פעמון, וכמו רוב המערות בכרמל היא נוצרה בתהליך שבו מי גשם מחלחלים בקרקע וממיסים את הגיר הבונה את הסלעים. לעתים נוצרים בתהליך ההמסה חללים גדולים שנחשפים כמערות. מערות שנוצרו בדרך זו מכונות בשם "מערות קארסטיות", על שם אזור ביוגוסלביה שבו נפוצה מאוד תופעה זו. המערה מוקדשת לתצוגה הממחישה את חיי היום-יום של האדם הקדמון בתקופת התרבות המוסטרית. בחפירות במערה נמצאו בעיקר כלי צור מהתרבות האשלו-יברודית, הדומים לאלו שנמצאו במערת התנור.

מערת הנחל

השביל ממשיך אל מערת הנחל, הארוכה במערות הכרמל – 90 מטרים. במערה זו אולם מבוא רחב ידיים ובקצהו פרוזדור ארוך וצר. לפני חזית המערה משתרעת מדרגת סלע רחבה.

היישוב במערה החל בתקופת התרבות המוסטרית, אך עיקר הממצאים שהתגלו בה שייכים לתרבות האורניניאקית (על שם האתר אורניאק בצרפת, שם התגלתה לראשונה), שהחלה להתקיים לפני כ-40 אלף שנה ונמשכה כ-20 אלף שנה. מתרבות זו לא התגלו בכרמל עצמות אדם, אולם כלי האבן שנמצאו משוכללים יותר ולראשונה התגלו כלי עצם. חידוש טכנולוגי אחר מתרבות זו הוא סיתות כלים באזמל קרן.

לאחר התרבות האורניניאקית נקטע רצף היישוב במערה למשך כשמונת אלפים שנה.

סימנים לפעילות אדם הופיעו שוב בתרבות הנטופית (על שם נחל נטוף ביהודה, שם התגלתה לראשונה), שהחלה לפני כ-15 אלף שנה ונמשכה כ-4,000 שנה. מרכז הכובד של החיים בזמן התרבות הנטופית עבר אל אולם הכניסה ואל מדרגת הסלע שלפני המערה, שם הוקם הכפר הנטופי. בתרבות זו חל שינוי ניכר באורח חייו של האדם הקדמון. האדם החל לעסוק בציד ובלקט אינטנסיביים, צעד שהוביל לבסוף לביות צמחים ובעלי חיים.

בתרבות הנטופית נבנו בפעם הראשונה יישובים של קבע וחוקרים מבחינים ביסודות של מבנים עשויים אבן. כמו כן הופיעו לראשונה בארץ ישראל חפצי אמנות, כמו ראש אדם מסותת באבן, ראש בעל חיים מגולף בעצם ומחרוזת צדפים.

בתרבות זו כבר מוצאים בתי קברות של ממש. סמוך לפתח המערה קיימים שרידי קיר תמך מתקופה זו וגומחות שנחצבו באבן, שתפקידן אינו ברור. קרבת הגומחות אל בית הקברות הנטופי שנחשף סמוך לכאן מעלה את ההשערה שהן קשורות לפולחן. במערת הנחל מוצג חזיון אור-קולי המספר על היווצרות המערה ומתאר את חיי היום-יום של האדם הקדמון. החזיון מבוסס על מסקנות החוקרים מהממצאים שהתגלו באזור.

מערת הגדי

במערה זו התגלה בית קברות של האדם המודרני (הומו סאפיינס) מלפני כ-100,000 שנים (זמנה של התרבות המוסטרית), כמו קבורת האדם הניאנדרטלי ממערת התנור. השלדים הקבורים במערת הגדי הם אחת העדויות הקדומות בעולם לנוכחות אדם מודרני מחוץ לאפריקה (שם התפתח לפני כ-200,000 שנים). לסת שלמה של חזיר בר הונחה על בית החזה של אחד הנקברים, ומפורשת כמנחת קבורה קדומה. קונכיית ימיות שנלקטו ועובדו לחרוזים וכן גושי מינרל צבעוני (אוכרה) ששימש, אולי, לעיטור הגוף, נמצאו בהקשר לקבורות. ממצאים אלה, מהקדומים בעולם בסוגם, מצביעים על התנהגות אנושית "מודרנית" ועולם סמלים מפותח כבר לפני זמן רב ומתאימים לזיהוי השלדים עם האדם המודרני הקדום.

נוף הכרמל ממצפה עופר

שמורת טבע נחל אלון: שמורה של חורש ים-תיכוני, הכוללת את ערוצי הנחלים אלון וחיק, נחלים מצוקיים היורדים אל עבר בקעת אלון. נמצאת מדרום-מזרח לקיבוץ בית אורן ובה מסלולים רבים לטיול ברגל.

שמורת טבע קרן הכרמל: שמורת יער-פארק של עצי אלון תבור ובה מקננים דורסים רבים. מקיפה את מנזר המוחרקה, במורדות המזרחיים של הכרמל.

חוות משמר הכרמל: בחווה, הידועה גם בשם "חרבת שלא"ה", התיישב גרעין יהודי בסוף שנות ה-30 של המאה ה-20. החווה בוצעו פעולות שימור נרחבות מטעם רשות הטבע והגנים. סביב החווה שביל הליכה נוח עם תצפית פנורמית לכל אזור הכרמל, כולל לאזורי השרפה הגדולה (דצמבר 2010) ולאנדרטה לזכר הנספים באסון השרפה הגדול ביותר שידעה מדינת ישראל.

שמורת טבע נחל תנינים: השמורה ומסלול הסכר מומלצים ומתאימים לכל המשפחה. המסלול מעגלי וכולל את האטרקציות העיקריות בשמורה, בהן שחזור של מתקן הוויסות של הסכר הרומי וטחנות הקמח. המסלול עובר בשבילי הנחל וכולל חצייה של גשרונים מעל הנחל, ביקור בטחנת קמח והליכה לאורך הנחל. משך ההליכה כשעה עד שעתיים. המסלול מוגש חלקית לנכים.

חלבילוב מגובשש

משתנה סימון השביל לאדום והוא מתפתל למרגלות חורבת חרוב. משם הופך השביל לכחול ומוביל חזרה לנחל מערות.

שביל ישראל

שביל ישראל עובר באזור נחל מערות על הגבול שבין רכס הכרמל למישור חוף הכרמל. השביל מסומן לאורך קו המצוק ולמרגלותיו. המצוק נוצר כתוצאה מפעולת גלי הים בתקופות קדומות, שחשפו שונית מאובנת המלווה את המטייל כמעט לכל אורך המצוק המערבי של הכרמל. לאורך השביל ניתן לצפות בצומח סלעים המתפתח בכיסי קרקע.

שמורות טבע וגנים לאומיים באזור הכרמל

שמורת טבע חוף דור הבונים: קטע

חוף מפורץ, מהיפים שבחופי ישראל, ובו טבלאות גידוד עם בעלי חיים וצמחים המיוחדים להן. הכניסה לשמורה דרך מושב הבונים.

שמורת טבע טוף כרם מהר"ל: שמורה גיאולוגית המייצגת ריכוזים של טוף (אפר געשי). נמצאת בצפון מושב כרם מהר"ל.

שמורת טבע חורבת קרתא (דוסטרי): שמורה קטנה על רכס הכורכר בשפך נחל אורן, הצופה אל מבצר עתלית, ובה שרידים ארכיאולוגיים מהתקופה הצלבנית, מעבר חצוב וצומח של סלעי כורכר. באביב פורחים בה שפע פרחים. נמצאת מול מחנה המעפילים בעתלית.

שמורת טבע נחל כלה-גלים: הגדולה שבשמורות הטבע בכרמל וכוללת ארבעה אתרים עיקריים: **חי-בר כרמל**, נחל אורן, נחל ספונים ורכס אצבע. בשמורה נופי נחלים על צמחייתם המיוחדת ומערות רבות נוספות עם שרידי תרבויות פרהיסטוריות. **בחי-בר** מגדלים גרעיני רבייה של חיות בר אוכלות עשב שנכחדו מהארץ או בסכנת הכחדה, בתקווה להשיבן לטבע: יחמורים, איילי כרמל, עזי בר, כבשי בר ונשרים.

שמורת טבע נחל נשר: נחל קצר ומצוקי המיוחד בחורש של אזורים לחים כעצי מורן מצוי. השמורה כוללת את חורשת הארבעים, שבה עצי אלון מצוי גדולי ממדים, הנמצאת מדרום לאוניברסיטת חיפה.

שפן

מסלולי טיול בשמורה

המסלול הגיאולוגי

משך המסלול כשעה.

מסלול מעגלי משולט מסומן בשחור, היוצא ממגרש החניה ומטפס אל "מצוק האצבע", בגדתו הצפונית של נחל מערות. לאורך המסלול מאובנים רבים וצמחי סלעים. מרום המצוק נשקפת תצפית מרהיבה של מצוק הכרמל ושל חוף הכרמל.

המסלול הבוטני ההיקפי

משך המסלול המעגלי כשעתיים וחצי.

המסלול מסומן בכחול ולוארכו ניתן לצפות בחברות הצומח ובקרקעות השונות של הכרמל. המסלול מתחיל בערוץ נחל מערות. כעבור כ-700 מ', לאחור בית המשאבות, מטפס השביל דרך גדתו הדרומית של הנחל אל הרמה המשקיפה אל הכרמל ואל עבר מישור החוף.

כלנית מצויה

מצפה עופר

משך המסלול המעגלי כחמש שעות.

מחניון השמורה יוצא שביל המסומן בירוק ומטפס במתינות דרומה אל פסגת גבעה שבראשה ניצב מגדל תצפית לאיתור שרפות – מצפה עופר. לאורך השביל (כשעה וחצי הליכה) אפשר להבחין בחורש ים-תיכוני טבעי – אלונים, חרובים ואלות – וגם ביער נטוע.

מסביב למצפה הוקם חניון של הקרן הקימת לישראל. מן המצפה נשקפים נופי הכרמל ומישור חוף הכרמל. אפשר לשוב בשביל המסומן בירוק, אך מומלץ להאריך את הדרך ולשוב בשביל שמוביל מהמצפה מזרחה ומסומן בשחור. בהמשך הדרך

כלים מסותתים מאבן צור מתרבויות פרהיסטוריות שונות